

A DEBRECENI KOLLÉGIUM

POZSONYTÓL Budáig és Váradtól Brassóig a történelmi Magyar-ország területe mind a négy égtáj irányában tele van szórva a kilencszáz esztendő magyar keresztyén művelődés ősinél ősi, beszédesnél beszédesebb emlékeivel. Még ma is egyre gyarapszik ez a csodálatos galéria: újabb meg újabb, néha szinte elkápráztató meglepetéseket hoz felszínre a szorgalmas és leleményes régészásó. Hiszen igaz, ezeket a területeket is be-bejárta döngő érc-lábaival az ezeréves magyar Tragédia: sok mindent itt is eltaposott, de mennyi mindent megkímélt! Még amit a föld színéről eltüntetett, az sem temetődött olyan mélyre, hogy vissza ne jöhetett volna, legalább mint romemlék.

De a Buda és Várad, Eger és Temesvár közötti óriás trapézen még az ásónak sincs nagy szerencséje. Amilyen gazdag eredménnyel dolgozik itt-ott honfoglaláskori meg azelőtti leletekben, olyan szegényesek az eredményei a keresztyén magyar művelődés századaiból. Tragédiánk érc-lábai itt irgalmatlanul alapos munkát végeztek: nemcsak földbetapostak, de a földdel is egyenlővé tettek, izzé-porrá zúztak. Amit pedig alig megfogható véletlenségből meghagytak a föld színén, félig vagy egészen romban, azok egymástól mérőföldre elszórt, ritka és kivételes jelenségek: Szegednek, Nyírbátornak, kicsiny szatmári, beregi falvaknak többé vagy kevésbé helyreállított középkori templomai vagy templomrészei, Debrecen vidékén s itt-ott a nagy magyar síkság egyéb pontjain magánosan búsongó tört gót ívek vagy más templomromok, amelyek mellől sokszor egyetlen török-tatárdúlás elsodorta a ma már csak egy pusztarész nevében élő falut, mezővárost.

A debreceni Kollégium alig ötnegyedszázados főépülete, a maga nemesen egyszerű, méltóságos újklasszikai stílusával, ennek az egész területnek egyik legtekintélyesebb műemléke ugyan, de mint műalkotás, mégis nagyon fiatal ahhoz, hogy mindazért kárpótolni tudna, amit ennek az egész területnek építészeti s más művelődési emlékekben áldozatul kellett hoznia az egész magyar hazáért. Nem magának az épületnek van kivételes jelentősége ezen a magyar sorsterületen, hanem annak, amit mint élő jelent magába ölel s amit mint négy-százados múltat jelképez és kiábrázol: az Iskolának. Midőn Budától Váradig és Egertől Temesvárig tombolt fölöttünk a végzet, egymásután szaggatva szét e területnek a már akkor félévezredes magyar keresztyén múlthoz fűző, látható és láthatatlan kapcsolatait, ez az

Iskola a török hódítás másfél százada alatt egymaga őrizte itt a magyar művelődés akkori legteljesebb mértékének folytonosságát, de még azután is, egészen a legújabb időkig, nemes versenytársai közül alig valakitől utolérve és senkitől felül nem múlva sugározta bele a színmagyarság itteni legtöményebb rétegeibe a keresztyén és a magyar gondolat művelő energiáit.

A debreceni Kollégium az egyetlen magyar főiskola, amely négyszáz esztendeje áll fenn megszakítatlan folytonosságban ugyanazon a helyen, ahol létrejött. Minden más, egyetemi vagy nem egyetemi jellegű főiskolai intézményünknek a balsors csapásai vagy célszerűségi intézkedések következtében rendszerint nem is egyszer kellett a helyét változtatnia fennállásának századai alatt — Trianon óta még aránylag fiatal főiskolai létesítményeket is elért ez a keserves kénytelenség. Ady Endre, a Kollégium egyik diákja, Debrecent nem éppen magasztaló célzattal nevezte a „maradandóság városának — de a Város és az Iskola közötti kapcsolatra akaratlanul is nagyszerűen rávillantott ezzel a jelzőjével.

Debrecen kollégiuma azért tudott négyszáz esztendeig egy helyben megmaradni, mert létrejöttét is, fenntartását is a magyar földben legmélyebben gyökerező tényezőknek köszönhette: a kereskedést és ipart űző, de egyúttal földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkozó magyar polgárnak és a magyar nemesség ama részének, amelyet a földönfutóvá válástól egyedül az mentett meg, hogy még idején bele tudott olvadni ebbe a polgárságba, szerencsének és tisztességnek tekintvén az annak sorai közt való elhelyezkedését. Más magyar főiskolákhoz hasonlóan a debreceninek is voltak olykor-olykor hatalmas és áldozatos külső pártfogói. Gazdag és bőkezű főuraké mellett egy rövid ideig az erdélyi magyar államiság kegye is rámosolygott. Időnként, a vallási közösség kapcsa révén, külföldi hitsorsosoktól is tetemes és maradandó segítségekhez jutott. Diákjait az egész magyar Alföldnek, sőt távolabbi magyar területeknek nemese, polgára, parasztja is állandóan segítette. De mindezek a segítő tényezők együttvéve nem tettek annyit az Iskola fennmaradásáért, mint az öntudatos, művelt, hallatlanul szívós és nagyszerűen alkalmazkodó, hitéért és magyarságáért minden áldozatra kész debreceni református polgárság. Pogány martalóchad, nemzetközi zsoldoscsöcselék, osztrák condottiere-k elöl ez a polgárság bármikor engedelmesen kész volt népes családdal s néhány legföltettebb ingóval „kibontakozni“, békés, munkás otthonát a kerítetlen városban prédául hagyni s a Tisza nádrengetegei közé vagy az ecsedi lápba bujdosni — de hazatérte után első dolga volt szemefényének, iskolájának az üszkös romokból való kitatarozása és újból működésbe indítása. Régi vallási szenvedély és új államszemlélet összefogó ereje ellen, amely jóformán az egész XVIII. század folyamán igyekezett lehetetlenné tenni a debreceni Kollégium életét, ez a polgárság testével védte szeretett iskoláját, és bár különben lojalitása a korona és az uralkodóház iránt semmivel sem volt csekélyebb, mint a barokk és a felvilágosodás közti átmenetben bármely más magyarországi és erdélyi város polgárságáé, ezen az egy ponton habozás nélkül kész volt a lojalitással is szakítani. Inkább vállalta volna a forradalom kocká-

zatát, mint azt, hogy iskolájától el kelljen szakadnia. Ilyen hűséggel, ilyen elszántsággal s tegyük hozzá: ekkora anyagi erővel, ekkora művelődési szomjúsággal és — még egy nem barátságos államhatalom alatt is — ekkora politikai súllyal egyetlenegy más magyarországi főiskolának (Erdélyt is mindig ideértve) sem állott mellette és mögötte, a protestánsoknak a XVIII. század óta legkevésbé, a helyi tényező s ezért nem lehetett a debreceni Kollégiumot soha a helyéből kiszagatni. A magyar élet legmélyebb rétegeibe eddig ez a magyar főiskola bocsátotta le legerősebben a gyökereit.

A költői intuíció, mint rendszeren, itt is előtte járt a tudományos vizsgálatnak: hamarabb megérezte Debrecen iskolájának ezt a magyar művelődési szempontból való kivételes jelentőségét, mint ahogy meglátta és megmutatta a történetírást. Jókai képzeletét a magyar élet tárgyai közül semmi sem foglalkoztatta jobban és állandóbban, mint Debrecen, ahol az 1849-i országgyűlés néhány hónapjától megválva, csupán napokat töltött, a Hortobágy, amelynek csak átfutó vendége vagy vándora volt, és a Kollégium, amelynek egy percig sem volt diákja. A Költőt a magyar élettel legbensőbbben összenőtt magyar Iskola vonzotta a debreceni Kollégiumban: a Diák, aki a kezdetlegesség puritán viszonyok között, a szegénység és a jókedv őrangyalainak karján, európai műveltséget szerez és majdan terjeszt; a Professor, aki külföldi tudóstársaságok tagja, ifjúkorában talán híres egyetemek rá váró tanszékeit hagyta ott, hogy Debrecenben szőlőt ültessen és disznót hizlaljon, de a mellett a kor legmagasabb tudományos kincsét adja át a magyar jövőnek, nem egy esetben jelentősen gyarapítva is azt; és — a Cívist, aki műhelyében, boltjában, a szántóföldjén vagy a gulyája mellett Horatiusból idéz — mert hisz a legjava mindig elvégezte a Kollégium alsóbb, olykor magasabb tanfolyamait is! — és a városházán mint legszemélyesebb ügyével foglalkozik az Iskola dolgaival s érte rendszeresen is, rendkívülieg is adóztatja magát (már a XVII. század első feléből tudunk esetet, hogy debreceni szenátor költségén jelent meg a kollégiumi oktatás céljait szolgáló teológiai tankönyv). Ez volt valami egészen egyedülálló a magyar művelődés történetében és ezt érezte Jókai méltán mesébe illőnek.

Sem Jókai, sem más költőink, akiknek génusza segített glóriát fogni Debrecen és iskolája köré, — Arany, Baksay — nem hűnytak szemet a Diák, a Professor és a Cívist sok félszégére és furcsaságra előtt, amelyeket bearanyoztak ugyan humorukkal, de mesterségesen éppen nem igyekeztek kisebbiteni vagy szépíteni. Nem kellett ahhoz sem vallási, sem politikai ellenszenv, sem egy eltérő és kevésbé „fontolva haladó“ művelődési tájékozódásból fakadó erős ellenérzés, — amilyen különösen a Kazinczyé volt — hogy valaki észrevegye Debrecenben a reformátusság sohasem indokolatlan, de olykor szélsőséges formák közt nyilvánuló vallási érzékenységét (természetes jelenség mindenütt, ahol egy vallásfelekezet helyileg még óriás többségű, de országos viszonylatban egyre inkább kisebbségre szorul); hogy szemet szúrjon valakinek a tisztet, de nehézkes és néha erősen rátartó konzeratívizmus az iskola falain kívül és belül, és egyszer megnevetesse,

máskor megbosszantsa a konzervativizmussal különös ellentétben álló diák-individualizmus, amely szinte tetszelgett magának furcsa faragatlanságaiban és nem egyszer durvaságokban élte ki magát. Aranynak ez mind elvonult a szeme előtt, amikor a saját kollégiumi életét ábrázolta nemes, bár csípős realizmussal a Bolond Istókban, s ez villant fel mégegyszer lelkében az alkony árnyai közt, midőn a Vándor cipóban ifjúsága legsúlyosabb napjait megénekelve, egy pillanatra újból visszaidézte a Kollégium képét, ahol már a mai főépületben diákoskodott ő is:

Égő homokban itt a „város“, —
 Amott a nagy kollégium
 Hátall ki, mint számár a nyájból:
 Maradj te, zárt paradicsom!
 Hogy szem ne lásson, félre csaptam
 Egy utcán (neve is „Csapó“);
 Pénz nincs, kerülöm a „kenyér-sort“:
 Pedig hol a vándor cipó!?! . . .

A nem éppen hízelgő hasonlatban benne van a fanyar, de nem szeretetlen humor minden kritikája mindarról, ami az akkori — és mindenkori — Debrecenben és kollégiumában kritikára szorult; ám a rögtön következő sor felsóhajtása — a paradicsomról, amelyből a levitézlett vándorszínészyerek maga-magát zárta ki — sokkal mélyebbről szakad fel, mint ez a kritika, és szinte megrendítően érezteti velünk, hogy a legnagyobb, legkeresztyénibb és leggyökeresebben magyar szellemek egyike milyen érzéssel tapadt öregkorában is az ő Alma Materéhez, ahol megtanulta énekelni az Erős Várunk-at és ahol a szülői ház után a legellenállhatatlanabb hatások formálták lelkét a bűn és a bűnhődés biblikusán mély költőjének.

Az ARANY JÁNOS ISKOLÁJA — egyben a Kölcsey Ferencé, a Tisza Istváné és a Horthy Miklósé is — négyszázados jubileumát üli. Valamikor az 1530-as években, akkortájt, amidőn a magyar reformáció az úttörés lázas évei és rohamos sikerei után már szervezkedni is kezdett, alakulhatott át a már a középkorban igen fejlett gazdasági kultúrájú és művelődési érzékű debreceni polgárság városi iskolája protestáns szelleművé, attól fogva, hogy a reformációt más hatalmas birtoktestein is buzgón pártoló Enyingi Török-család lett (1536) a város földesura. Pontos kezdeti évszámot éppúgy nem lehet itt sem megállapítani, mint pl. a magyar honfoglalásnál, vagy mint többi XVI. századi eredetű magyar főiskoláink keletkezésénél. Az 1538. évszámnak a felvételét — a mellett, hogy a földesúri akarat akkor már minden bizonnyal éreztette valamelyes hatását a város és az iskola vallási képében — főképp az indokolja, hogy ötven év múlva, 1588-ban, már megnyílik és azóta máig szakadatlan folytonosságban vezetetik (a magyar művelődéstörténetben újra csak páratlanul) az iskola felsőbb tanfolyamán magasabb tudományokat, elsősorban filozófiát és teológiát hallgató tógátus deákok subscriptiós anyakönyve. Negyedfélszázados kétségtelen jubileumát tehát ebben az 1938. esztendőben pusztán annak a ténynek meg lehetne ünnepelni, hogy ez idő óta a debreceni Kollégiumban szakadatlanul folyik a végelemzésben főiskolai színvonalú tanítás. De mivel biztos

adataink vannak arra is, hogy ilyen tanítás a Kollégiumban már az anyakönyv megnyitása előtt egy-két évtizeddel folyt (1570-ben, a nagy szentháromságviták legizgalmasabb évében, az iskola nagydiákjai, rektorukkal Félegyházi Tamással az élükön, egy évre Kolozsvárra vándoroltak ki, mert szembekerültek a hajthatatlan Méliusz Péter püspök teológiai meggyőződésével) és mivel arról is kétségtelen adatunk van, hogy az iskola 1549-ben már a város vezetőségével együtt protestáns, mégpedig nem újkeletűleg az: leghelyesebbnek látszott a debreceni főiskolai oktatás (pontosabban: főiskolai anyakönyv) negyedfélszázados jubileumának esztendejére tenni magának az egész iskolának négy-százados emlékévét is.

Négy százados története, gazdag egyéni színekkel bár, egészben véve azonos a magyar protestáns iskolázás általános történetével s tükre és sok tekintetben gyűjtőlencséje az egész magyar művelődés legutóbbi négy századának. A Melanchthon—Sturm-féle nagy, humanista-evangéliumi pedagógiai eszmény és didaktikai gondolatok világítanak fölötte; tanrendszerét Wittenbergből hozza, nagyszerűen kiépített diák-önkormányzatának, melyet csak a legújabb idők nivelláló hatása tudott jelentéktelenségre szorítani, legközelebbi mintája a wittenbergi magyar „natio“ híres középkori mintájú, de renaissance és reformáció szellemével telített diákszervezete, a coetus vagy bursa. Már fennállásának első századában, kiváló tanerőkkel, igen értékes és irodalmilag is erős nyomokat hagyó tanító, nevelő, tudományfejlesztő munkát tudott kifejtetni. De amikor Várad katasztrófája után (1660) az ottani, addig vele sok tekintetben versenyző magasabb iskola is beleolvadt, újabb nagy lendület következett el életében. Erdély összeomlását és a kuruc-labanc világ viharait nem egyszer a végenyészettől fenyegetve, de végeredményben újabb gyarapodással, tanszékei szaporításával vészelte át. Igazában még XVIII. századi szorongattatása is javára vált: ekkor hozott fejlesztéséért minden erejét megfeszítve újabb áldozatokat a polgárság, ekkor biztosította magának először a protestáns külföld tetteiben is megnyilatkozott s azóta soha meg nem szűnt érdeklődését, ekkor zárta szívébe a magyar nép — messze a Tiszántúl határain túl is — a híres „anyaiskolából“ kapott szuplikánsát, légátusát, mendikánsát, iskolarektorát, magának az iskolának szellemi vezetősége pedig — néhány lángeszű tanára, bölcs püspökei és élesenlátó világi kurátorai — ettől fogva igyekszik teljes tervszerűséggel az iskola tanrendszerének folytonos tökéletesítésére, a református hitbéli alapelvek féltékeny őrzése mellett a tananyagnak, tanítás- és nevelésmódnak a haladó idők követelményeihez igazítására. A XIX. század — kedvezőbb külső körülmények folytán — a főiskola szakadatlan továbbfejlődésének korszaka volt: a század első felét a magyar tannyelv végleges diadala és a reálék erősebb térfoglalása jellemzi, a másodikat a középfokú (gimnázium, tanítóképző) és főiskolai tagozatok (teológiai és jogi akadémia) mind gazdagabb kifejlődése. A század végén egyre sürgetőbben nyilatkozott meg a magyar református közvélemény tiszántúli részében az óhaj a debreceni kollégiumnak református, esetleg protestáns egyetemmé kiépítésére s ennek előfokául bölcsészeti akadémia felállítására (ami 1907-ben meg is való-

sult). Ám ez az óhaj az anyagi erők elégtelensége s más, leginkább a magyar protestantizmusban rejlő belső okok miatt nem teljesülhetett s akkor került előtérbe s aránylag elég gyorsan végre is hajtatott a másik megoldási mód: a törvényhozásilag 1912-ben létesített két új egyetem egyikét az állam Debrecenben helyezte el s e célra átvette és egyetemi karokká alakította át a Kollégium teológiai, jogi és bölcsészeti akadémiai tagozatait; 1914-ben, már a világháború tombolása közben megnyitotta, később orvosi karral is kiegészítette. Az egyetem létesülése érdekében a református egyház az akadémiai tagozatok átengedésével, a város pedig anyagiakban kellőleg alig értékelhető áldozatokat hozott. Viszont a Kollégium az egyetemmé átalakulás után sem szorítkozik pusztán középfokú oktatásra, hanem—az illetékes egyetemi fakultásokkal együttműködő — lelkész- és tanárképző intézetet is tart fenn, főiskolai jellegét tehát nemcsak elvben és hagyományban, de gyakorlatban is megőrizte.

A (HA MÚLTJÁTÓL ELSZIGETELVE NÉZZÜK) még nem egészen negyedszázados Tisza István Tudományegyetem ilyenformán, a Kollégiummal való szerves folytonossági kapcsolata révén, tulajdonképpen a legrégebb olyan magyar főiskola, amely keletkezése óta szakadatlan működik. Legmélyebb világnézeti alapszínét — éppúgy, mint a Pázmány Péter egyeteméét — egy történelmi keresztyén vallási és élettípus adja meg. Ehhez, fennállásának századai alatt, mind a kettő egyforma hűséggel és következetességgel ragaszkodott. A múltban sokszor állott ez a két típus egymással harcias formák közt szemben s a két főiskola adta ennek a szembenállásnak majdnem mindig a legkeményebb harcosait és sokszor a legélesebb fegyvereit. De ezt a harcot a nemzetünket őrző Gondviselés nem engedte eldőlni, legkevésbé az egyik vagy a másik félnek végleges megsemmisülésével. Azt a magyar állami művelődéspolitikát, amely a Pázmány egyeteme mellett Debrecen kollégiumát is, ugyancsak egyetemi rangra emelve, magához kapcsolta, nem vezethette más elgondolás, csak az, hogy lehetséges az egymással elvileg mindvégig szembenmaradó történelmi keresztyén típusoknak gyakorlatilag nem az egymás soraiba hajigálni, hanem egy közös oltárra hordani a bennük égő tüzet: a nemzet lelki és erkölcsi felépítésének oltárára — úgy ahogy a katolikusoktól és protestánsoktól egyformán szeretett, mély katolicizmusa mellett a debreceni Kollégiumot is értékelő és oltalmazó II. Rákóczi Ferenc a „Concurrunt ut alant“-ban örök érvénnyel megálmoldta és kifejezte.

A magyar állami művelődéspolitikának ez az elgondolása olyan maradandó érték, amelyet múló politikai és világnézeti divatok nem süllyeszthetnek el. Debrecen kollégiuma és belőle sarjadt egyeteme a maga négyszáz esztendejével megszerezte a jogot és a képességet arra, hogy a magyar élet arcára ezután is írjon olyan vonásokat, vérkeringésébe ezután is termeljen olyan véresejteket, amelyek csak magával a magyar étellel együtt tűnhetnek a semmibe.